

Verslag Platform Groen Erfgoed 11 – Tuinarcheologie; de onderste laag boven

2 oktober 2013, 13.30-17.00 uur, Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Amersfoort

Jan Woudstra – Tuinarcheologie in Engeland

Jan Woudstra is lector landschapsarchitectuur en geschiedenis aan de Universiteit van Sheffield. Jan neemt ruim dertig jaar ontwikkelingen in de Engelse tuinarcheologie met ons door waarbij is opgemerkt dat het begrip 'archeologie' landelijke een wat verschillende betekenis kan hebben. Het begin van de tuinarcheologie in Engeland ligt bij de *industrial archaeology* van John Butt; het onderzoek naar het geheel van gebouwen, omgeving en context van industrieel erfgoed. Daarop volgt de studie van 'littekens' in het landschap met het boek 'The Open Field' door C.S. & C.S. Orwin. Om de littekens te begrijpen, moet je weten hoe landschappen bewerkt werden. De invloedrijke W.G. Hoskins brengt dit onderwerp verder met het 'fieldwork in local history'; voor begrip van landschapspatronen en veldpatronen, doe je onderzoek naar de lokale geschiedenis. Zie 'The making of the English Landscape'.

Hoskins leerling Christopher Taylor borduurt hierop voort en bestudeert de veldpatronen in Engeland in 'Fields in the English landscape'. In 1985 publiceert Taylor het dunne boekje in de Shire Archaeology reeks 'The Archaeology of Gardens'. Het gaat vooral over hetgeen je óp de grond kunt zien en het gebruik van luchtfotografie. Een zoektocht naar technieken en vondsten volgt maar omdat de archeologen vrijwel solo opereren is de kennisuitwisseling beperkt.

Oliver Rackham publiceert in dezelfde tijd 'Trees and woodland in the British landscape'; een studie naar cultuur- en onderhoudspatronen van cultureel bossen en houtopstanden. Max Hooper doet vergelijkbaar onderzoek rond de datering van hagen, een belangrijk onderdeel van het Britse landschap. Hooper constateert een verband tussen het aantal houtige soorten in de haag en de leeftijd van de haag; hoe meer soorten, hoe ouder de haag, 'Hooper's rule'.

Al in de jaren dertig waren er opgravingen in de Verenigde Staten en Engeland (Kirby Hall). Deze waren vaak gebaseerd op overgebleven papieren bronnen en gericht op reconstructie. Door rigoureuze opgraven is veel informatie verloren gegaan. Fishbourne (een Romeinse villa 1e eeuw) wordt in 1960 bij toeval ontdekt door de vondst van een Romeinse vaas; de tuin en mozaïeken zijn opgegraven. Claremont werd in 1975 nog aan de hand van een gravure door inzet van een dragline in 'oude (ofwel nieuwe) staat' gebracht.

Bij de werkzaamheden rond Chiswick House in de jaren tachtig komen expertises samen en worden diverse technieken gecombineerd: plantgaten van coniferen waren te vinden via resten hars, de brandmerken (vergeelde plekken in het gazon in droge perioden) gaven paden aan, daarnaast weerstandsmetingen, opgraven en gebruik van wichelroede. De uitkomsten werden gecombineerd met kaartmateriaal, gravures, brieven en ander historisch materiaal. Veel vondsten en informatie blijken moeilijk te interpreteren. Archeologie heeft zijn beperkingen.

Pas in de jaren negentig volgen verdere publicaties. Zo is in 1997 het *Journal of garden History* volledig aan tuinarcheologie gewijd (volume 17, nr.1). Chris Currie publiceert 'Garden Archaeology, A Handbook' op basis van de methoden die hij heeft toegepast in de vroege jaren 90. Woudstra wijst erop dat bij de uitvoering van tuinarcheologische projecten veel gebruik wordt gemaakt van vrijwilligers. Dit heeft tot gevolg dat continuïteit en kennisopbouw in gevaar zijn. Zo ook bij 't onderzoek (jaren 80) op Het Loo, overigens een mijlpaal in de geschiedenis van het tuinonderzoek. Continuïteit in expertise bestaat wel voor de Privy Garden, bij Hampton Court; hier is de kerngroep van experts waaronder Woudstra, die daar 23 jaar geleden gestart is, bij elkaar gebleven. Na een tumultueuze start met de omstreden rooi van 300 jaar oude hulstbomen is een onderzoeksteam geformeerd. Dit team van 6 komt nog steeds bij elkaar en zorgt voor continuïteit. In de Privy Garden werken tuinhistorici, -architecten en -archeologen hand in hand. Voorwaardelijk is dat de archeoloog tuinieren begrijpt. Wat o.a. betekent heel ondiep graven, en keer op keer dezelfde zaken bekijken om nieuwe dingen te vinden. Biologische gegevens zijn heel lastig te interpreteren. Ondanks de afgegraven bodem kon gevonden worden dat de grond was verbeterd met adelaarsvaren en paarden- en mensenmest.

Iedere opgraving op Hampton Court wordt begeleid door Brian Dix. Zelfs dan blijkt dat de begeleiding van opgravingswerk intensief moet zijn; al snel wordt er naar het verkeerde gezocht, te diep gegraven, met als gevolg verlies van informatie in de bovenste lagen. Archeologie is duur; wat krijg je ervoor terug? Dit vraagt om het zorgvuldig opstellen van tuinarcheologische specificaties: waar kun je graven, wat hoop je te vinden en op welke manier? Dan volgt de overdracht van de archeologische informatie naar de landschapsarchitect. De tekenconventies in de archeologie en de tuinarchitectuur zijn nu nog verschillend, breng die op een lijn. Archeologen en landschapsarchitecten publiceren in eigen tijdschriften; zo kunnen we de ontwikkelingen in elkaars werkveld niet volgen. Kortom we spreken eigenlijk nog steeds niet met elkaar!

Lessons learnt van de Engelse tuinarcheologie:

- Weeg de publieksbeleving van een gerestaureerde tuin af tegen het behoud van het oorspronkelijke informatiehoudende materiaal (behoud in situ).
- Een groot risico bij opgravingen is het te diep graven en daarmee het verstoren van recente tuinlagen (ook afweging non-invasieve vs. invasieve methoden).
- De combinatie van schriftelijke informatie, bovengrondse waarnemingen en archeologie maken het verhaal completer.
- Ook tuinlieden doen aan archeologie (bewust of onbewust) maar leggen dit over het algemeen niet vast.
- Continuïteit van kennis bij mensen en de overdracht ervan heeft aandacht nodig.
- Kennis van tuinieren bij de archeoloog is nodig voor goede resultaten.

Henk van Haaster – Archeobotanie en (post)midleleeuwse tuincultuur

Henk van Haaster werkt bij het onderzoeksbureau BIAX Consult.

Een tuin is in principe een stuk grond met een hek eromheen: Zaun in het Duits is hek en Town in het Engels zijn mensen binnen een hek. Daarbinnen kan van alles gebeuren: speeltuin, beeldentuin, verkeerstuin, dierentuin, theetuin....Het werkterrein van Henk zijn vooral voormalige gewone tuinen in de steden of aan randen van steden en maar weinig 'elitaire' tuinen (van villa's en landgoederen). Dit werkterrein komt voort uit het verdrag van Malta (1992) waarin is vastgelegd dat op plaatsen met hoge archeologische waarden

waar versturende ontwikkelingen (zoals bouw) zullen plaatsvinden, archeologisch onderzoek gedaan moet worden. Bij dit soort onderzoek wordt BIAx ingeschakeld. Over gewone tuinen zijn maar weinig historische gegevens overgeleverd (geen gravures, plantenlijsten, plattegronden, ontwerpen etc. etc.) maar ze waren wel overvloedig aanwezig en economisch van groot belang!

Archeobotanisch onderzoek laat zien welke cultuurgewassen, onkruiden en mestschimmels op die plek voorkwamen. Archeobotanie onderzoekt macroresten die met een loep te herkennen zijn zoals: zaden/vruchten, hout (takjes), houtskool en bladresten. Via palynologisch onderzoek worden microresten zoals stuifmeel, sporen van o.a. schimmels en varens en foraminiferen gevonden.

Er zijn drie hoofdcategorieën plantenresten: cultuurgewassen, onkruiden (geven informatie over de omstandigheden in de tuin o.a. voedselrijkdom en vochtgehalte) en mestschimmels (bemestingsinformatie). Plantenresten geven een beeld van wat er in de tuin aan botanie aanwezig was maar ook hoe de tuin gebruikt werd. Op de buitenplaats Frankendael in Amsterdam voerde Biax 10 boringen uit. De pollenanalyse leverde een lijst aan bomen, (on)kruiden, schimmels en wieren op. Soms tot op soortniveau, soms alleen de familie.

Maar sommige pollen (windbestuivers) verspreiden zich over enorme afstand dus wat hoort er nu daadwerkelijk thuis? Je moet je stuifmeelkorrels kennen en weten hoe ze zich gedragen. Op basis van hoeveelheden aangetroffen pollen kun je dan bepalen wat waarschijnlijk echt in de tuin thuishoorde. Op basis van de bodemlaag waarin de pollen aangetroffen zijn bepaal je de periode waarin deze in de tuin voorkwamen. De analyse van de lijst leidt tot een bondige conclusie (14 pagina's) zie:

http://www.biax.nl/rapporten/137/een_palynologisch_onderzoek_naar_de_bepanting_rond_het_1_8e_eeuwse_buitenhuis_frankendael_in_amsterdam

De conclusie is door tuinhistoricus Lucia Albers gebruikt voor een beplantingsplan.

Ook ten behoeve van de Caepsche Kas (Hortus Amsterdam) heeft een dergelijk onderzoek plaats gevonden. De raadselachtige vondst van baarsschubben zorgde eerst voor vraagtekens. Het inzicht dat het water in de hortus in verbinding stond met de grachten en het IJ bracht de oplossing.

Kansrijke grondsporen voor plantenresten zijn: waterputten, vijvers, kuilen, greppels, humeuze bodemlagen, grachten. Pollen blijft het best bewaard in een zuurstofloze omgeving. Alle archeobotanie rapporten zijn terug te vinden op:

<http://www.biax.nl/rapporten>

Speakerscorner

Geert Vynckier is uit Vlaanderen naar deze middag toegekomen. Ook hij zet als erfgoedonderzoeker bij Agentschap Onroerend Erfgoed (voorheen Vioe) de eerste stappen in de tuinarcheologie. Dit najaar volgt de publicatie van zijn onderzoek in **Relicata** in samenwerking met Brian Dix.

<https://www.onroerenderfgoed.be/nl/diensten/publicaties/relicta/>

Eric Blok vertelt over de voortgang van de **Vakgroep Groen Erfgoed** i.o. De conceptstukken liggen nu klaar dus de oprichting is aanstaande. Meer informatie op www.vakgroepgroenerfgoed.nl

Anita Dijkstra, Informatie- en collectiespecialist Speciale Collecties, WUR, demonstreert de beschikbaarheid van de collectie **RAF luchtfoto's** via

<http://library.wur.nl/WebQuery/geoportal/raf>

Kees Beelaerts van Blokland doet een oproep tot inzending van publicaties over ervaringen, kennis en visies op **tuinarcheologie**. Kees wil deze bij elkaar in een digitaal document verzamelen om de bekendheid met het onderwerp te vergroten, inzicht te krijgen in de stand van zaken en de discussie op gang te brengen. Mail naar: keesbvb@groenpartners.nl en t.z.t. www.tuinarcheologie.nl

Natascha Lensvelt heeft een leestip: de Engelse geschiedenis van de tuingeschiedenis, zie <http://www.rhs.org.uk/Plants/RHS-Publications/Journals/Lindley-Library-Occasional-Papers/Occasional-Papers/December-2012/December-2012>

En, op de website van de RCE is een landelijke kaart (ook als gis-laag) te vinden met de begrenzingen van rijksbeschermden buitenplaatsen:

<http://www.cultureelerfgoed.nl/monumenten/erfgoedoverzicht-monumenten/buitenplaatsen>

Eric Blok nogmaals nu over de **Muskauer Schule**; 7-9 november staat een prachtig programma op de agenda, deelname kost €120. Zie: <http://www.muskauer-park.de/?cat=13> http://www.muskauer-park.de/admin/images/pdf/1380027343_Gartenhistorisches%20Seminar.pdf

Jan van Doesburg – Tuinarcheologie in Nederland. Een onontgonnen gebied?

Jan van Doesburg is senior onderzoeker middeleeuwen en vroegmoderne tijd bij de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed.

Tal van reconstructies van historische tuinen vinden plaats (TerWorm, Neercanne, Het Loo) maar wordt archeologie bij het onderzoek ingezet? Als je dit wilt nazoeken in Archis, het archeologisch registratie- en informatiesysteem van de RCE, dan blijkt dat niet te kunnen. Het archeologisch basisregister (ABR) kent namelijk geen termen om vondsten met betrekking tot tuinaanleg te registreren.

De enige bruikbare term is 'akker/tuin'. Bij slechts 20 van de 1400 bekende archeologische monumenten is de vondst van een akker/tuin genoteerd. Dit is direct het diepste informatieniveau, alleen in de toelichting kunnen specifieke complextypen zoals tuinmuur, kas, tuinpad, parterre e.d. als achtergrondinformatie geplaatst worden (niet doorzoekbaar). De Nationale Onderzoeksagenda Archeologie (NOA) beweegt mee met de publieke belangstelling. Zo is er een project met betrekking tot WOII. Er zijn echter geen onderzoeksvragen in NOA rond historische tuinen.

De publicaties over tuinarcheologie beperken zich tot een handvol rapporten van tuinopgravingen en phyto-archeologie plus enkele bijdragen in monografieën. Er bestaan geen overzichtspublicaties. We hebben een bibliografie nodig. Er wordt wat onderzoek gedaan door universiteiten, amateurarcheologen, historische verenigingen, archeologische bedrijven en de RCE. Waarbij de rol van universiteiten eigenlijk verwaarloosbaar is.

Archeologie zoekt vaak naar een bevestiging van bestaande beelden zoals dat van een Romeinse villa. We kennen de plaatjes van de villae bij Meerssen-Herkenberg, Voerendaal, Kerkrade-Holzkuil, Simpelveld-Vlengendaal en die in het Duitse Hambach. Zo'n reconstructietekening inclusief tuinaanleg komt meestal tot stand op basis van beperkte vondsten van de *hard landscaping*; van de 'tuin' is meestal archeologisch weinig concreets gevonden. Botanisch onderzoek wordt vaak niet uitgevoerd. Met de gegevens wordt toch een reconstructietekening opgetuigd inclusief beplanting. Die

reconstructiebeelden lijken vooral ons eigen beeld te bevestigen.

Kasteeltuinen, kloostertuinen en stadstuinen kennen op middeleeuwse afbeeldingen en beschrijvingen vaak een hof met een siertuin en/of moestuin. Wat is realistisch op deze beelden, plaatjes en kaarten e.d.? Wees alert en zorg voor een grondige bronnenkritiek. Gebruik de complementariteit van bronnen en de kennis van verschillende disciplines om samen tot goed onderzoek te komen.

Gebruik dus naast historische bronnen zoals gravures, inventarissen, plattegronden etc. ook luchtfotografie en AHN beelden (hoogtekaart), geofysisch onderzoek zoals de grondradar, kijk bij opgravingen ook naar bijv. de watertoevoer, naar aardewerk, naar grondverbetering en greppels en kuilen (plantgaten) en afscheidingen. En combineer zaken (bv. theekoepel en servies-scherven). Opgraven is gedocumenteerd vernietigen dus wees daar zeer terughoudend mee.

Boodschap naar de archeologen: ook de resten van na 1500 zijn relevant! Maak een set vragen; wat wil je nu eigenlijk weten; zorg dat je het verhaal van het verleden kan vertellen; een gezamenlijk verhaal van tuinhistorici, archeologen, architecten en eigenaren.

Toekomstperspectief voor tuinarcheologisch onderzoek:

- professionalisering van het tuinarcheologisch onderzoek door opstellen van onderzoeksvragen (onderzoeksagenda) en ontwikkelen van methoden en technieken voor veldwerk;
- ontwikkelen van richtlijn tuinarcheologisch onderzoek;
- betere samenwerking tussen tuinhistorici, (tuin/landschaps)archeologen (professionals en amateurs), tuin- en landschapsarchitecten en eigenaren van historische tuinen;
- rol geven aan de tuinhistoricus bij bureauonderzoek en veldwerk (interpretatie);
- betere voorlichting aan eigenaren, belangenverenigingen en gemeenten over de archeologische/cultuurhistorische waarde van historische tuinen;
- advisering bij inrichting van historische tuinen.

Froukje Veenman – Zorgwijk, proefsleuven over een verdwenen borg.

Froukje Veenman is gemeentelijk archeoloog in Groningen.

In 2012 deed Froukje archeologisch onderzoek met studenten van de RUG naar Ulgersmaborg en Zorgwijk. Aanleiding voor het onderzoek vormde de gewenste aanpassing aan de ringweg; 'lustgrabungen' bestaan namelijk niet in Nederland. Twee proefsleuven werden gegraven; een door de gracht en over het borgterrein en een over de voorburcht met de tuin. Het botanisch onderzoek naar de plantresten uit de visvijver, waterput en gracht leverde een imposante lijst op met vooral veel nutsplanten. De relatie werd gelegd met andere bronnen zoals: verkoopadvertenties uit historische kranten van planten en bomen, en beschrijvingen van de

buitenplaats in verkoopakten. Dit samen zuivert het beeld naar een grotere waarschijnlijke aanwezigheid van soorten op de borg, waaronder fruit als druif, bosbes, bosaardbei en framboos. Maar dan nog blijven er veel vragen: hier ligt 400 jaar tuin opgestapeld, tuinen die zeer snel veranderen, wat is aangeplant en wat is 'natuurlijk'? Metingen met de grondradar leverden niets op. En ook uit de luchtfoto van 1934 was niets te herleiden. In de verkoopaktes zorgt de tenaamstelling van borg en eigenaar voor veel onduidelijkheid.

Een groot raadsel vormt tenslotte nog de volgende opgegraven vondst: een verwachte visvijver bleek volledig omkist. Was dit wel een visvijver of misschien een wasplaats voor paarden en koetsen, zoals gesuggereerd werd. Wie hier meer over weet zoek contact! Ook Froukje bepleit het samenwerken tussen de verschillende betrokken expertises waardoor kennisuitwisseling tot stand komt en synergie kan ontstaan.

Het volgend platform is op woensdagmiddag 5 maart 2014. Het onderwerp is tuinsculptuur.